

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3\(22\)-326-336](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3(22)-326-336)

Зінаїда Священко

*доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна,
<http://orcid.org/0000-0001-5845-3115>*

АГРАРНИЙ РАДИКАЛІЗМ У БОЛГАРІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті розглянуто *особливості* аграрного радикалізму у Болгарії кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті ідеології аграризму. Адже саме болгарський аграризм вважається найрадикальнішим варіантом аграристської ідеології, який, на відміну від притаманної аграризму демократичної тактики, обстоював ідею встановлення диктатури. Не дивлячись на поразку і усунення від влади Болгарського землеробського народного союзу (БЗНС), досвід аграризму в Болгарії видається особливо цікавим і цінним, адже саме у Болгарії його представники зуміли прийти до влади, завдяки чому селянство стало політичним суб'єктом, зрозуміло свою долю, усвідомило мету та самоорганізувалося на захист своїх інтересів.

Проаналізовано основні положення концепції аграризму, яка отримала назву «станова теорія», відображені у працях Олександра Стамболійського. Зазначається, що згідно з теорією О. Стамболійського, із встановленням буржуазної демократії політичні партії віджили свою роль і будуть замінені професійними організаціями, які представляють окремі соціальні «стани» («класи») – селян, робітників, ремісників, торговців і так далі, серед яких селяни мають відігравати провідну роль, так як вони мають фізичну і моральну перевагу над іншими. Іншими елементами ідеології Землеробського союзу були концепція «трудової власності на землю» (розмір земельних володінь повинен дозволяти їх обробіток власником), кооперативи як засіб подолання недоліків дрібної власності на землю та «народовладдя» як форма демократії, за якої домінуючий сільський клас нав'язує свої інтереси включаючи елементи прямої демократії

Наголошується, що аграрна реформа БЗНС хоч і була серйозним кроком до демократизації націоналістичних відносин, не здійснила покладених на неї сподівань.

Зроблено висновок, що болгарський аграризм був представлений однією з найстаріших та найвпливовіших політичних партій аграристської орієнтації

у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі – Болгарським Землеробським Народним Союзом (БЗНС). Він набув найрадикальнішого забарвлення серед країн регіону. БЗНС увійшов в історію як єдина аграрна партія в Європі, яка коли-небудь приходила до влади з урядом більшості, а не просто як частина коаліції. Парадоксальність болгарського варіанту аграризму полягає в тому, що БЗНС, поступився владою, відкривши шлях авторитарним режимам (1923 р.).

Ключові слова: аграризм, аграрний радикалізм, Болгарський землеробський народний союз, аграрна реформа.

Zinaida Svyaschenko

*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of History
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-5845-3115>*

AGRARIAN RADICALISM IN BULGARIA LATE XIX – BEGINNING XX CENTURY

Abstract. The article examines the peculiarities of agrarian radicalism in Bulgaria at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. in the context of the ideology of agrarianism. After all, Bulgarian agrarianism is considered the most radical variant of agrarian ideology, which, unlike the democratic tactics inherent in agrarianism, advocated the idea of establishing a dictatorship. Despite the defeat and removal from power of the Bulgarian Agrarian People's Union (BAPU), the experience of agrarianism in Bulgaria seems particularly interesting and valuable, because it was in Bulgaria that its representatives managed to come to power, thanks to which the peasantry became a political subject, aware of its fate, realized the goal and organized itself to protect its interests.

The main provisions of the concept of agrarianism, which was called «status theory», reflected in the works of Oleksandr Stamboliyskyi, were analyzed. It is noted that according to the theory of O. Stamboliyskyi, with the establishment of bourgeois democracy, political parties have outlived their role and will be replaced by professional organizations that represent separate social «states» («classes») – peasants, workers, artisans, merchants, etc., among in which the peasants should play a leading role, as they have a physical and moral advantage over others.

Other elements of the ideology of the Agricultural Union were the concept of «labor ownership of land» (the size of land holdings should allow their cultivation by the owner), cooperatives as a means of overcoming the disadvantages of small

land ownership, and «people's power» as a form of democracy in which the dominant rural class imposes its interests including elements of direct democracy.

It is emphasized that the agrarian reform of the BAPU, although it was a serious step towards the democratization of nationalist relations, did not fulfill the expectations placed on it.

It was concluded that Bulgarian agrarianism was represented by one of the oldest and most influential political parties of agrarian orientation in Central-Eastern and South-Eastern Europe – the Bulgarian Agricultural People's Union (BAPU). It acquired the most radical color among the countries of the region. BAPU made history as the only agrarian party in Europe that ever came to power with a majority government, and not just as part of a coalition. The paradox of the Bulgarian version of agrarianism lies in the fact that the BAPU gave up power, paving the way for authoritarian regimes (1923).

Keywords: agrarianism, agrarian radicalism, Bulgarian Agrarian People's Union, agrarian reform.

Постановка проблеми. У першій третині ХХ ст. у ряді країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи досить популярною стала ідеологія аграризму, що ознаменувалося оформленням його численних національних варіантів: болгарського, чехословацького, польського, югославського, румунського, українського, угорського, німецького та балтійського. Болгарський аграризм вважається найрадикальнішим варіантом аграристської ідеології, який, на відміну від притаманної аграризму демократичної тактики, обстоював ідею встановлення диктатури [1, с. 60]. Найвпливовішою у своїй країні аграристською партією був Болгарський землеробський народний союз (БЗНС), який став єдиною аграрною партією в Європі, що коли-небудь приходила до влади з урядом більшості, а не просто як частина коаліції.

Не дивлячись на поразку і усунення від влади БЗНС досвід аграризму в Болгарії видається особливо цікавим і цінним, адже саме у Болгарії його представники зуміли прийти до влади, завдяки чому селянство стало політичним суб'єктом, зрозуміло свою долю, усвідомило мету та самоорганізувалося на захист своїх інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія болгарського варіанту аграризму представлена працями Дж. Белла [2], Н. Дімова [3], О. Крапівіна [4], Н. Орена [5], Я. Рубахи [6]. Серед праць вітчизняних дослідників варто виділити напрацювання черкаських істориків-аграрників. Зокрема, це дослідження С. Корновенка [7], О. Компанієць [1].

Мета статті. Автор статті ставить за мету дослідити особливості аграрного радикалізму у Болгарії кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті ідеології аграризму.

Виклад основного матеріалу. Аграрний рух у Болгарії виник наприкінці 1890-х років на базі окремих місцевих сільськогосподарських організацій професійної освіти, часто створених сільськими вчителями, агрономами, лікарями та чиновниками під впливом народництва та соціалізму. У 1899 р. аграрний рух активізувався у відповідь на намір Ліберальної партії зміцнити фінансове становище держави, замінивши фіксований земельний податок, введений кількома роками раніше, натуральною десятиною як при османах. У вересні колишній директор Плевенського училища виноградарства Янко Забунов почав видавати газету «Земеделска защита», а вчитель-соціаліст Цанко Церковський опублікував «Възвание към българските земеделци», закликавши до створення загальнонаціонального союзу землеробів.

28–30 грудня 1899 р. у Плевені відбувся Установчий з'їзд Болгарського землеробського союзу (назву Болгарський землеробський народний союз було затверджено через два роки), керівником нової організації став Янко Забунов. Газета Забунова «Земеделска защита» стала друкованим органом нової організації. Вплив союзу швидко зростає багато в чому завдяки наростаючій політичній кризі навколо десятини, так, деякі з його активістів брали участь у сільських повстаннях на початку 1900-х років.

Спочатку союз створювався як професійна освітня та економічна організація на зразок Союзу вчителів. Багато її початкових активістів, народники і соціалісти, виступали за збереження її профспілкового характеру, але у результаті перемогла група на чолі з Димитром Драгієвим, першим ідеологом болгарського аграризму, яка прагнула перетворити організацію на партію, щоб використовувати демократичні механізми захисту інтересів сільської спільноти. Третій з'їзд у 1901 р. ухвалив, що Союз має висунути своїх кандидатів на майбутніх парламентських виборах, що призвело до відходу багатьох народників [8, с. 12].

У наступні роки Землеробський союз отримав кілька депутатів, але вони залишалися відносно пасивними, тоді як союз зосередився на своєму організаційному та ідеологічному розвитку. Важливу роль у цьому процесі відіграють Димитр Драгієв та молодий публіцист Олександр Стамболійський, які розробили власну інтерпретацію аграризму, яка отримала назву «станова теорія».

Її основні положення відображені у працях Олександра Стамболійського «Землероб за заняттям та землероб за переконанням» («Земеделец по занятие и земеделец по убеждение», 1908), «Влада, безвладдя та народовладдя» («Власт. Безвластие. Народовластие», 1919), «Чому землероби об'єднуються» («Защо се сдружават земеделците», 1919), «Землеробський союз та його вороги» («Земеделският съюз и неговите врагове», 1919), «Принципи БЗНС» («Принципите на БЗНС», 1919), «Різниця між Землеробським союзом та

партіями» («Различие между Земедельския съюз и партиите», 1919) та Димитра Драгієва «Де порятунок болгарських землеробів?» («Где е спасението на българските земеделци?», 1908), «Об'єднання у землеробський союз» («Объединението в Земедельския съюз», 1927).

Дослідники зазначають, що джерелом аграристської ідеології в Болгарії були праці німецьких аграристів Альберта Шефле (Albert Schaeffle) та Густава Руланда (Gustav Ruhland), які активно перекладалися в роки Першої світової війни. Іншим джерелом були праці російських есерів, популярні завдяки великій кількості перекладів та тісним болгарсько-російським культурним і політичним зв'язкам [1, с. 58].

Саме отриманий теоретичний продукт набув своєрідної та неповторної болгарської форми, в якій було багато однобічності, еkleктики, радикальної риторики, емоційних, а не раціональних аргументів, стверджує Р. Голец [9, с. 53].

Своєрідними були погляди болгарських аграристів на індустріалізацію та урбанізацію. Вони базувалися не на науковому аналізі тенденцій соціально-економічного розвитку, а на необґрунтованій вірі в те, що «промислова епідемія» зникне, а світ повернеться до сільського укладу життя [9, с. 53].

Згідно з теорією О. Стамболійського, із встановленням буржуазної демократії політичні партії віджили свою роль і будуть замінені професійними організаціями, які представляють окремі соціальні «стани» («класи») – селян, робітників, ремісників, торговців і так далі, серед яких селяни мають відігравати провідну роль, так як вони мають фізичну і моральну перевагу над іншими. Іншими елементами ідеології Землеробського союзу були концепція «трудової власності на землю» (розмір земельних володінь повинен дозволяти їх обробіток власником), кооперативи як засіб подолання недоліків дрібної власності на землю та «народовладдя» як форма демократії, за якої домінуючий сільський клас нав'язує свої інтереси включаючи елементи прямої демократії [10, с. 36].

О. Стамболійський також розробив першу програму Болгарського землеробського союзу, прийняту на Сьомому з'їзді 1905 року. Відповідно до загальноприйнятих класових принципів Союзу всі селяни мають право бути його членами, незалежно від їхнього фінансового стану [11].

У вересні – жовтні 1918 р. БЗНС взяв участь в невдалому антиурядовому Владайському повстанні. У серпні 1919 р. на чергових парламентських виборах БЗНС отримав найбільшу кількість голосів виборців – 28 %, що принесло партії 85 з 236 депутатських мандатів [2, р. 143]. 20 травня 1920 р. було сформовано новий уряд (Рада Міністрів), у якому всі десять міністерських постів здобули представники аграристських сил.

Першочерговим завданням, що постало перед новим урядом, була стабілізація післявоєнної ситуації в країні. Було заарештовано всіх членів Ради

Міністрів періоду Першої світової війни, а також частину депутатів і журналістів, які у 1918 р. виступали за продовження участі Болгарії у війні. Серед економічних та соціальних реформ, здійснених протягом 1919 – 1923 рр., найбільше нашу увагу привертає спосіб вирішення болгарськими аграристами аграрного питання.

На час приходу до влади БЗНС Болгарія являла собою країну із виснаженою економікою та дезорієнтованим суспільством, вона вийшла з війни із значними людськими, територіальними та матеріальними втратами. Сільське господарство залишалося головною галуззю економіки країни, а експорт його продукції забезпечував понад 60 % національного доходу.

Аграрна сфера потребувала докорінної перебудови, яка полягала у швидкій переорієнтації з виробництва збіжжя на вирощування тютюну, бавовни, цукрового буряка та інших технічних культур. Та перешкодою на шляху модернізації стояла парцелярність землеволодіння. Частина господарств мала від 2 до 10 га угідь, які становили 60 % від загальної їх кількості. Рівень технічного забезпечення сільгоспвиробництва залишався катастрофічно низьким (один трактор припадав на 8,5 тис. господарів) [12, с. 62].

А. Стамболійський прагнув передусім подолати післявоєнний хаос і зменшити напругу в політичному та економічному житті країни. Окрім того, керуючись становою теорією, до розроблення якої болгарський лідер був причетний, він намагався утвердити соціальну справедливість у повсякденному житті селян і, зрештою, всієї країни. Початковим пунктом досягнення цієї мети було сприяння збереженню і примноженню дрібної приватної власності, зокрема нехтуючи інтересами заможних, особливо в аграрній сфері. БЗНС проголосив гасло «Землю тим, хто її обробляє». Оскільки дрібним і навіть середнім господарствам було нелегко вижити в умовах ринкової конкуренції, уряд А. Стамболійського всіляко стимулював розвиток різноманітних форм кооперації – від споживчої до збутової (реалізація сільськогосподарської продукції) [13, с. 252].

Основну увагу новий уряд приділяв селу, зокрема малоземельним і безземельним селянам. Після війни болгарські села були переповнені біженцями, позбавленими засобів до існування. Щоб уникнути соціальних потрясінь, необхідно було забезпечити землю усіх, хто її потребував.

З цією метою за ініціативи А. Стамболійського 9 травня 1921 р. було прийнято закон про виділення, як максимум, 30 гектарів селянським господарствам та додатково п'яти гектарів на кожного члена сім'ї, в якій було більше чотирьох осіб. Якщо власник не обробляв землю безпосередньо сам, встановлювався максимум в чотири гектари на одну особу і десять на сім'ю. Земля понад цієї норми мала бути відчужена (з компенсацією) і передана в спеціальний фонд; сюди включались також надлишки монастирських земель,

невикористані громадські пасовиська, резервна земля у володінні держави та невикористана орна земля; ці землі мали бути розподілені між безземельними і малоземельними селянами.

На думку Д. Ротшильда цей закон мав відносно незначне практичне значення [14, с. 408], хоча це було співзвучно з переконанням А. Стамболійського, що людина не буде по-справжньому вільна, якщо вона не володіє і не обробляє землю і що такі господарства повинні бути невеликими, якщо всі люди мають бути вільними. Справа в тому, що переважна більшість господарств уже володіли цим максимумом, і тільки наступний уряд своїм законодавчим актом від 1 серпня 1924 р. збільшив цей максимум для «науково-організованих» господарств до 150 гектарів і повернув колишнім власникам близько двох третин приватних земель, відчужених А. Стамболійським, проте залишив собі колишні землі монастирів, общин і держави. Однак, закон 1924 р. також мав обмежені наслідки; землеволодіння більше тридцяти гектарів залишились малоефективними, і Болгарія мусила залишитись такою, якою вона була до цього – класичною східноєвропейською країною з крихітними, порівну розподіленими землеволодіннями.

Досвід показує, що земельні ліміти, які встановлював А. Стамболійський, хоч і втілювали ідеологію аграрної рівності, не можуть самі по собі вирішити соціально-економічні проблеми перенаселення села, неповної зайнятості, нестачу продуктів харчування, тощо. Також відомо, що закон 1921 р. тричі доповнювався за період перебування А. Стамболійського при владі. Він був схвалений кількома неселянськими партіями, а комуністи характеризували його як «дрібнобуржуазний» [4, с. 68].

Сконцентровані в державному фонді землі підлягали поділу між безземельними та малоземельними селянами, а також біженцями на умовах довготермінової виплати її тодішньої номінальної вартості. Д. Ротшильд наводить такі дані: 64 288 безземельних і малоземельних селянських сімей та 28 576 біженців із регіонів, що відійшли за Нейїським договором, було переселено в кінці 1929 р. на територію в 240 000 гектарів. За законом 1921 і 1924 рр. лише невелика частина цієї землі перейшла в державний фонд через відчуження; значну її частину було реалізовано шляхом розширення земельних ділянок і меліорації вільної землі [14, с. 409]. Те, що держава була зацікавлена у розширенні земельних площ, на відміну від схильності селян обробляти невеликі ділянки, свідчить про особливу турботу урядів Болгарії про сільське господарство, намагання знаходити шляхи до його удосконалення, бажання вкладати в нього капітал і нові технології; зовсім протилежне ставлення характеризує уряди сусідніх держав.

Варто згадати і про такий факт, що бажаючи витіснити торговців зерном, А. Стамболійський вирішив створити, 5 грудня 1919 р., монопольний

Державний зерновий консорціум з метою забезпечити селянинові високі проценти і таким чином позбутись посередників. (Контрольна Комісія союзників, 24 вересня 1921 р., змусила відмовитись від цього плану). Це мало захистити дрібних зерновиробників від спекулянтів, котрі за безцінь скуповували сільськогосподарську продукцію, а потім утридорога її перепродували, грабуючи міських покупців, що озлоблювало їх проти села. Новостворена посередницька державна структура не тільки значно послабила напруження на ринку продовольчих товарів, а й приносила значні прибутки у скарбницю [13, с. 253].

В цілому перехід населення від сільського господарства до промисловості був незначним і ледь відчутним. А структура розподілу землі була досить стабільною і будувалася на принципі рівності. Проте, середній розмір землеволодінь скорочувався, оскільки сільське населення швидко зростало, а посівна площа залишалась незмінною і була близька до агрономічно можливого максимуму; до того ж, за браком альтернативних занять селяни змушені були залишатись на землі та ділити її на все менші ділянки. Тому проблема нестачі землі залишалась досить суттєвою.

Сільське господарство сильно потерпало також від нестачі робочої худоби, яку масово реквізували в роки війни, та реманенту, який за цей час зносився, а коштів на його оновлення не було. Із тих же причин у важкому становищі було і м'ясне виробництво. Для поліпшення ситуації уряд БЗНС вживав спеціальних заходів, строго обмежуючи забій худоби тощо.

Складовими політики БЗНС на селі стало забезпечення сільського господарства дешевими кредитами, а також розширення мережі початкових навчальних закладів.

Отже, тогочасне сільське господарство Болгарії суттєвих змін не зазнало. Нездоланною проблемою болгарського села було малоземелля. Високий природний приріст населення вів до збільшення кількості власників із малими наділами. Земельна реформа БЗНС не була закінчена. Аграрна перенаселеність породжувала приховане безробіття. Не маючи достатніх доходів, частина селян потрапила в боргову залежність, через що поступово розорювалася, а великої потреби в робочих руках у містах не було.

На думку Я. Рубаха, аграрна реформа БЗНС хоч і була серйозним кроком до демократизації націоналістичних відносин, не здійснила покладених на неї сподівань. З одного боку, Болгарія не мала великої кількості земельних ділянок, які можна було б парцелювати (тому кількість землі, накопичена у фонді, була порівняно невеликою), а з іншого – її розподіл був дуже повільним. Станом на 1923 р. влада спромоглася задовольнити звернення лише чверті заявників [6, р. 72-73]. Завдяки міцним позиціям у парламенті та уряді, БЗНС почав здійснювати майже диктаторське правління, жорстку антиміську та

антисемітську політику, доки її лідер, Олександр Стамболійський, не був убитий у 1923 р., а влада не перейшла до рук правих сил.

В аграристському русі Центрально-Східної та Південно-Східної Європи Й. Елленд виокремив два основних типи: прогресивний аграризм, орієнтований на фермерів (Чехословаччина) та традиціоналістський аграризм, орієнтований на дрібних і середніх селян (Болгарія) [15, р. 37].

О. Компанієць зазначає, що чим далі аграризм проникав на схід чи південний схід Європи, тим більше його ідеологія набувала антикапіталістичних, патріархальних рис, перетворюючись на утопію. Одним із яскравих представників такого варіанту аграризму вчені вважають диктатуру О. Стамболійського в Болгарії [1, с. 60].

Болгарський варіант, як зазначає дослідниця, є яскравим прикладом традиційного варіанту аграризму, зорієнтованого на дрібне та середнє селянство [1, с. 60].

Висновки. Отже, болгарський аграризм був представлений однією з найстаріших та найвпливовіших політичних партій аграристської орієнтації у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі – Болгарським Землеробським Народним Союзом (БЗНС). Він набув найрадикальнішого забарвлення серед країн регіону. БЗНС увійшов в історію як єдина аграрна партія в Європі, яка коли-небудь приходила до влади з урядом більшості, а не просто як частина коаліції. Парадоксальність болгарського варіанту аграризму полягає в тому, що БЗНС, поступився владою, відкривши шлях авторитарним режимам (1923 р.).

Література:

1. Компанієць О.В. Аграризм у Болгарії та Чехословаччині першої третини ХХ століття: компаративний аналіз. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 57-63. doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Kompaniets
2. Bell J. (1977). *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899 – 1923*. Princeton University Press. 273 p.
3. Димов Н. Ал. Стамболійски, аграрните движения в Европа и международната дейност на БЗНС. *Александър Стамболійски: живот, дело, завети*. Софія, 1980. С. 363–381.
4. Крапивин А.В. Александр Стамболійский в политической истории Болгарии. *Личность в политической истории Отечества*. М.: Наука, 1993.
5. Oren N. (1973) *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 224 p.
6. Rubacha J. (2011). Ruch ludowy w Bułgarii w latach 1914 – 1944. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 46, s. 63–84.
7. Kornovenko S. (2019). The ideology of Eastern European agrarianism in the programmatic provisions of Czechoslovak and Ukrainian political parties (in the face of social and political turmoil of the early 20th century). *Acta historica Neosoliensia Vedecký časopis pre historické vedy*. Vol. 22, Issue 2, pp. 4–23.

8. Болгарский земледельческий народный союз (БЗНС). *Политические партии: справочник*. М.: «Политиздат», 1986. 381 с.
9. Holec R. (2010). Ideové zdroje medzinárodného agrarizmu a jeho narodných špecifi k. Agrárni strana a její záměry, družstevní a peněžní organizace. Uherské Hradiště. Vol. 15, S. 51–72.
10. Бел, Джон. Д. Александър Стамболийски и Българският земеделски народен съюз 1899 – 1923. София. Детелина-6, 1993. 285 с.
11. Ценев И. Българският аграризъм – Александър Стамболийски и неговите последователи. URL: <https://bulgarianhistory.org/stamboliyski/>
12. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття. К.: Генеза, 2005. 816 с.
13. Чорній В.П. Історія Болгарії. Львів: ПАІС, 2007. 404 с.
14. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Пер. з англ. В.П. Канаша. К.: Мегатайт, 2001. 496 с.
15. Eellend J. (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939. Huddinge, Pp. 35–56.

References:

1. Kompaniets, O.V. (2021). Ahrarizm u Bolharii ta Chekhoslovachchyni pershoi tretyny KhKh stolittia: komparatyvnyi analiz [Agrarism in Bulgaria and Czechoslovakia in the first third of the 20th century: a comparative analysis]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 25. S. 57–63. doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Kompaniets [in Ukrainian].
2. Bell, J. (1977). Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899 – 1923. Princeton University Press. [in English].
3. Dimov, N. (1980). Al. Stamboliyski, agrarnite dvizheniya v Evropa i mezhdunarodnata deynost na BZNS [Al. Stamboliyski, the agrarian movements in Europe and the international activity of the Bulgarian Agrarian Union]. *Aleksandar Stamboliyski: zhivot, delo, zaveti*, 363–381 [in Bulgarian].
4. Krapivin, A.V. (1993). Aleksandr Stamboliyskiy v politicheskoy istorii Bolgarii [Alexander Stamboliyskiy in the political history of Bulgaria]. *Lichnost v politicheskoy istorii Otechestva*. М.: Nauka.
5. Oren, N. (1973) Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria, Baltimore: Johns Hopkins UP [in English].
6. Rubacha, J. (2011). People's Movement in Bulgaria 1914 – 1944. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Srodkowo-Wschodniej*, 46, 63–84 [in Polish].
7. Kornovenko, S. (2019). The ideology of Eastern European agrarianism in the programmatic provisions of Czechoslovak and Ukrainian political parties (in the face of social and political turmoil of the early 20th century). *Acta historica Neosoliensia Vedecký časopis pre historické vedy*, 22 (2), 4–23 [in English].
8. Bolgarskii zemledelcheskii narodnii soyuz (BZNS) [Bulgarian Agricultural People's Union (BZNS)]. *Politicheskie partii: spravochnik*. М.: «Politizdat», 1986. 381 s.
9. Holec, R. (2010). Ideological sources of international agrarianism and its national specifi cs. Agrárni strana a její záměry, družstevní a peněžní organizace. Uherské Hradiště. Vol. 15, S. 51–72 [in Czech].
10. Bel, Dzhon. D. Aleksandr Stamboliyski i Blgarskiyat zemedelski naroden syuz 1899 – 1923 [Alexander Stamboliyski and the Bulgarian Agricultural People's Union 1899 – 1923]. Sofiya. Detelina-6, 1993. 285 s. [in Bulgarian].

11. Tsenev, I. Blgarskiyat agrarizm – Aleksandr Stamboliiski i negovite nasledovateli [Bulgarian agrarianism - Alexander Stamboliyski and his followers]. URL: <https://bulgarianhistory.org/stamboliyski/> [in Bulgarian].

12. Iarovyi, V. (2005). Novitnia istoriia Tsentralnoievropeiskykh ta Balkanskykh krain. KhKh stolittia [Recent history of Central European and Balkan countries. 20th century]. K.: Heneza. 816 s. [in Ukrainian].

13. Chornii, V.P. (2007). Isteriia Bolharii [History of Bulgaria]. Lviv: PAIS. 404 s. [in Ukrainian].

14. Rotshyld, D. (2001). Skhidno-Tsentralna Yevropa mizh dvoma svitovymy viinamy [East-Central Europe between the two world wars] / Per. z anhl. V.P. Kanasha. K.: Mehataip. 496 s. [in Ukrainian].

15. Eellend, J. (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939*. Huddinge, 35–56 [in English].